

MARULIĆ: MOLITELJ I UČITELJ MOLITVE

Mladen Parlov

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.
248.145
Izvorni znanstveni rad

Mladen Parlov
Teološki fakultet
S p l i t
mparlov@kbf-st.hr

0. Uvod

Središnja stvarnost svake religije jest molitva u raznim svojim oblicima i izričajima. Isto, naravno, vrijedi i za kršćanstvo, odnosno za život svakog pojedinog kršćanina. Cjelokupna kršćanska duhovna tradicija, u svojim raznim granama i strujama, velikim je dijelom nauk o molitvi. Svojim se djelima Marulić ubraja u ne baš beznačajne duhovne učitelje. Djela su mu, kako je poznato, odgojila naraštaje redovnika i pobožnih laika. Može se zapravo reći da se svojim djelima Marulić predstavlja ne samo kao molitelj nego i kao učitelj molitve.

Budući da je srce svake religije, ali i osobne duhovnosti upravo molitva, govor o Maruliću molitelju i učitelju molitve može biti aktualan i danas. Naime, svatko tko je pokušao i pokušava živjeti osobnu duhovnost na određenoj razini, zna koliko teška i tegobna može biti molitva, a s druge strane istodobno zna da bez nje nema ni govora o ozbiljnom duhovnom životu. Molitva se predstavlja kao duhovna potreba, kao nužnost, ali i kao dužnost u duhovnosti svakog čovjeka, osobito kršćanina.

U našem izlaganju posvetit ćemo se, dakako, Marulićevu govoru o molitvi, ali još više teologiji molitve općenito i kod Marulića. Drugim riječima, zanimaju nas dublji razlozi i motivi koji su vodili Marulića u njegovu govoru o molitvi i osobnoj molitvi.

1. Općenito o molitvi

Molitva je primarni i temeljni čin religioznog života; ona je srce religije te se zapravo po molitvi razlikuje religiozni čovjek od nereligioznoga.¹ Molitva

---

¹ O molitvi i njezinu značenju za religiozni te općenito ljudski život postoji gotovo nepregledna literatura. Navodimo samo djela koja smo konzultirali: E. A n c i l l i, »Il mistero

pretpostavlja vjeru u osobnog i nazočnog Boga, kao i uvjerenje da će Bog uslišati molitelja. Ovo što je rečeno čini nutarnju strukturu svake molitve. Naime, molitelj se ne obraća nekoj ideji, stvari ili neosobnoj sili. Molitelj naslućuje, u većoj ili manjoj mjeri, da se nalazi pred vrhovnim Bićem, najvišom Mudročću, koja ga spoznaje i s kojom želi stupiti u suodnos. Za ispravnu molitvu nije dostatna neodređena vjera u smisao života, u konačnu pravdu i sl. Molitva pretpostavlja vjeru u osobnog Boga, koji je u konačnici Ljubav; također pretpostavlja vjeru u stvarnu Božju prisutnost, inače je besmislena. Molitva ne samo da pretpostavlja vjeru nego je i hrani, odnosno vjera živi od molitve. Zapravo, živa vjera i nije drugo doli molitva. Osoba koja zaista vjeruje, izražava se u molitvi; gdje prestane molitva, prestaje i živa vjera. Treći dio nutarnje strukture svake molitve jest pouzdanje da će Bog uslišati izrečenu molitvu. Molitva pretpostavlja osobni odnos s Bogom, odnos »ja-ti« te »ti-ja«. Naravno da je ovaj odnos različit od odnosa s drugim osobama. Odnos s Bogom živi se kao iskustvo blizine i daljine. Vjernik ne sumnja da je ovaj odnos s Bogom moguć, premda je Bog nevidljiv. Zapravo naslućuje da je za njegov život ovaj odnos bitan, tj. da je molitva nužna i obvezatna u njegovu životu.

Istraživanja koja je psihologija religije izvršila o molitvi, potvrdila su da molitva nije stvarnost koja zahtijeva, tj. uključuje samo jednu čovjekovu sposobnost ili jednu ljudsku dimenziju, nego da uključuje čitavu osobu.² Molitva zahtijeva od osobe da na određeni način uđe u sebe te da se distancira od svakodnevnih, redovitih obveza i stvari, a istodobno molitva izaziva otvaranje prema Drugome, tj. teži da se izrazi u dijalogu koji pretpostavlja otvaranje i odnos. Ovaj oblik molitve koja teži dijalogu, osobito je tipičan za kršćanstvo. Ona je u sebi naravni i nadnaravni fenomen i kao takva je gotovo neusporediva s drugim ljudskim djelatnostima.

---

della preghiera cristiana», u: *La preghiera 1. Bibbia, teologia, esperienze storiche*, Città Nuova Editrice, Roma 1990., str. 13-35; P. G r e l o t, »Prièr. II. La prièr dans la Bible«, u: *Dictionnaire de spiritualité XII/2*, stp. 2217-2247; B. H ä r i n g, »Preghiera«, u: *Nuovo dizionario di spiritualità*, Edizioni Paoline, Milano 1989., str. 1260-1271; I s t i, »Lo sviluppo della vita cristiana«, u: *Mysterium salutis 10*, Queriniana, Brescia 1978., str. 261-348; C. L a u d a z i, »Preghiera«, u: *Dizionario enciclopedico di spiritualità /3*, Città Nuova Editrice, Roma 1990., str. 1992-2009; A. M é h a t, »Prièr. III. Danas la tradition chrétienne«, u: *Dictionnaire de spiritualité XII/2*, str. 2247-2256; G. M o i o l i, »Preghiera«, u: *Nuovo dizionario di teologia*, Edizioni Paoline, Milano 1991., str. 1179-1193.

² B. Häring veli: »...l'atteggiamento religioso di fondo che si esprime soprattutto negli atti di fede, di speranza, di carità, d'adorazione, di lode e della preghiera, d'intercessione e di penitenza, non è uno dei tanti rapporti che l'uomo intrattiene (con se stesso, con il prossimo, con la comunità e la creazione intera), bensì quell'apertura della persona in cui si esprime tutta la vita, e in modo tale che essa sperimenta la propria integrazione nel suo vero centro« (*Lo sviluppo della vita cristiana*, nav. dj., str. 264).

1.1. Narav molitve kršćana

Općenito poimanje molitve uključuje pojam uzdizanja duše, tj. komunikacije čovjeka s Bogom.³ Biblijsko poimanje molitve bliže je pojmu dijaloga, tj. poziva i odgovora.⁴ S obzirom na općenito ljudsku molitvu koja nije nadahnuta božanskom Objavom, molitva starozavjetnog vjernika predstavlja se uistinu kao novost. Naime, molitva postaje čovjekov odgovor Bogu koji se objavljuje, koji govori. Za pobožnog židova moliti je značilo pojaviti se pred Božjim licem. Starozavjetni vjernik može moliti jer je Bog sklopio savez s Izabranim narodom. Odnos čovjeka s Bogom živi se u konkretnom ispunjenju svete povijesti u kojoj združeno djeluju i Bog i čovjek. Židov se može moliti te u molitvi ustrajati jer se Bog objavljuje kao Bog koji je vjeran svojim obećanjima. Daljnja značajka starozavjetne molitve jest u tome što ona nema svoje porijeklo u čovjeku-molitelju, nego u Bogu koji govori. Slušanje Božje riječi postaje preduvjet za svaku molitvu. Nije čudno što je temeljna molitva Izraela postala: »Slušaj Izraele...« (*Pnz* 4,1; 6,4), tzv. *Shema Israel*, molitva koju i danas svaki pravovjerni židov zna napamet.

U odnosu na Stari zavjet, Novi donosi istinski obrat u povijesti ljudske molitve. Kršćanstvo se može nazvati religijom molitve jer se Isus Krist objavljuje kao ispunjenje Božjih obećanja, ali i kao ispunjenje najdubljih ljudskih očekivanja. Ako je molitva stvarnost koja povezuje zemaljski svijet s nebeskim, ljudski s božanskim, tada je Kristovo otajstvo po sebi najdublja i najsadržajinja molitva. Isus sam postaje molitva. No, za nas je nadasve zanimljiv Isus molitelj i njegova molitva. Njegova molitva, koja je uzor svake kršćanske molitve, predstavlja se kao neponovljivi dijalog čovjeka s Bogom, kao vjerni i potpuni odgovor nebeskom Ocu koji se objavljuje kao Bog spasenja. Za Isusa je molitva saobraćanje s Ocem, revnost za Očevu slavu i spasenje svijeta.⁵

³ *Katekizam Katoličke Crkve* kao definiciju kršćanske molitve preuzima misao sv. Terezije od Djeteta Isusa: »Za mene je molitva zanos srca, jednostavan pogled bačen prema nebu, usklik zahvalnosti i ljubavi u kušnji kao i u radosti«, te sv. Ivana Damašćanskog: »Molitva je uzdignuće duše k Bogu ili traženje primjerenih dobara od Boga« (*Katekizam Katoličke Crkve*, Hrvatska biskupska konferencija, Zagreb 1994., br. 2559).

⁴ Opširnije o molitvi u Svetome pismu vidi: S. G a r o f a l o, »La preghiera nella Bibbia«, u: *La preghiera I*, nav. dj., str. 41-72.

⁵ Opširnije o Isusovoj molitvi vidi: G. H e l e w a, »Abba! Padre!«, u: *La preghiera I*, nav. dj., str. 73-106. C. Laudazi piše da je »Gesù pienamente cosciente delle misteriose relazioni che lo uniscono al Padre... La comunione personale con il cielo, che lo colloca nel mondo di Dio come in quello suo proprio, trova la sua forma sintetica nell'espressione 'il Padre mio', con il quale Gesù distingue il suo rapporto di figlio da quello dei discepoli. Lui solo dice: 'Padre mio!'; solo lui riceve la risposta: 'Tu sei il mio Figlio diletto' (*Mt* 1,11), con la quale viene espressa l'unione misteriosa della sua anima con la divinità in una reciprocità totale e completa (*Mt* 11,27). La preghiera pone Gesù nel cuore di questa unica intimità, la più intima e la più personale fra tutte, ed emerge dalla comunione con il Padre, divenendo il respiro dell'anima di Gesù« (nav. dj., str. 1993-1994).

Dok se je osobno molio, Isus se je Bogu obraćao kao svome Ocu. Time je izražavao samoga sebe te je svoje učenike uvodio u otajstvo trojstvenog života. Istodobno je učio koji je posljednji cilj njegova posredništva; naime, omogućiti ljudima da poput njega postanu djeca Božja te da se, poput njega, Bogu obraćaju kao svome Ocu.⁶

Iz Kristove molitve rađa se molitva kršćana, odnosno može se reći da je prva i temeljna značajka kršćanske molitve u tome što ta molitva svoj izvor i uzor pronalazi u Isusu Kristu. Molitva je uspostavljanje osobnog i stvarnog odnosa između čovjeka i Boga. U kršćanstvu taj se odnos smješta ne na metafizičku, nego na povijesnu razinu: naime, odnosi između Boga i čovjeka su povijesna stvarnost. Spasenje koje je Krist ostvario, može se shvatiti i kao Kristov poziv da budemo dionici njegova jedincatog (molitvenog) odnosa s Ocem nebeskim. Samo po Kristu se uspostavljaju odnosi između Boga i čovjeka, jer je Krist, kako veli sv. Pavao, jedini Posrednik između Boga i ljudi (1 *Tim* 2,5). Drugim riječima: postoji samo jedna stvarna i ispravna molitva, a to je Kristova. Krist se objavljuje kao jedincati i savršeni religiozni čovjek Božji. U tom smislu ispravna i autentična kršćanska molitva mora biti kristološka, tj. ne može postojati doli u Kristu. Drugim riječima, kršćanska molitva, od svojih najjednostavnijih do najuzvišenijih izričaja, jest sudjelovanje u molitvi koju Krist u Duhu Svetome prikazuje nebeskom Ocu. Potaknut Kristovim Duhom kršćanin je osposobljen da se Bogu Stvoritelju obrati istim riječima kojima mu se je obraćao njegov jedinorođeni Sin: »Oče!«⁷

Kristovo posredništvo koje se ostvaruje u Crkvi i po Crkvi dovodi molitelja do susreta i osobnog zajedništva s Bogom koji se objavljuje kao Trojstvo. Novost kršćanske molitve jest u tome što se radi o samoj Kristovoj molitvi koja je priopćena ljudima. U Crkvi Krist vjernike čini svojim udovima, živi u njima po svome Duhu te ih tako uvodi u živi odnos s Ocem. Teološka bit kršćanske molitve jest ući u dijalog s Bogom-Trojstvom, po Kristovu posredništvu. Kršćanska molitva je molitva čovjeka koji je uzdignut u nadnaravni red te uveden u zajedništvo božanskog života: u Isusu Kristu, snagom Duha Svetoga, postaje dijete Božje. Preobražen u Krista kršćanin kontemplira Očevo lice Kristovim očima; sudjeluje u dijalogu koji se odvija između Oca i Sina, odnosno sudjeluje u božanskom

---

⁶ Usp. G. H e l e w a, nav. dj., str. 89.

⁷ Helewa ističe da učenici, slušajući Isusovu molitvu *Abbà*, »avvertivano di assistere ad un'esperienza religiosa specifica, dalla quale erano esclusi. Ma adesso, dopo la Morte e la Risurrezione, e con l'ausilio rivelatore dello Spirito Santo, i discepoli sanno che la missione di Gesù era proprio di introdurli vitalmente nel mistero dei suoi rapporti personali al Padre: e la convinzione ormai acquisita di possedere in qualche modo un Padre comune, Padre di Gesù e Padre di discepoli di Gesù, permette loro di appropriarsi la preghiera di Gesù: *Abbà*. Prendendo coscienza della sua unione al Cristo e, mediante il Cristo, della sua unione al Padre, la Chiesa apostolica comprende che può, senza illegittima pretesa e con perfetta proprietà, fare sua la preghiera di Gesù, invocando Iddio, come Gesù e in Gesù: '*Abbà, Padre!*'« (Nav. dj., str. 92).

trojstvenom životu. Očito je da po ovom uzdizanju u nadnaravni red kršćanska molitva ima trinitarni značaj.⁸

Daljnja značajka kršćanske molitve jest mjesto i uloga euharistije, koja je samo središte kršćanske molitve. Naime, ako je, kako rekosmo, molitva središte i srce kršćanskoga religioznog života, euharistija je srce i središte te molitve. Euharistija je središte kulta Crkve; stvarnost koja uvijek iznova stvara zajedništvo vjere, nade, ljubavi i klanjanja u duhu i istini. Po sebi euharistija znači *zahvaljivati, dati hvalu*. Isus je na Posljednjoj večeri slaveći Pashu postao nova Pasha, tj. ispunio je svoje poslanje svećenika i žrtve; postao je Euharistija, žrtva hvale. Slaveći Euharistiju, Crkva ulazi u istu dimenziju. Svojim prinosom, Euharistijom, Isus je ostvario naše otkupljenje. Ulazeći u tu dimenziju zahvalnosti, vjernik postaje sudionik i baštinik otkupljenja.⁹

1.2. Nužnost molitve

Molitva odgovara zahtjevima ljudske naravi i samoga milosnog života koji je darovan čovjeku. Čovjek od najstarijih vremena naslućuje da u svemu svome životu ovisi o višoj, božanskoj moći koja ga nadilazi. Tom vrhovnom biću čovjek se je uvijek nastojao približiti molitvom, kultom, žrtvom itd. Iskustvo potrebe za saobraćanjem s božanstvom ili Vrhovnim bićem pokazuju sve religije, od najprimitivnijih do suvremenih religija i religioznih pokreta. No, čovjek nije ostao samo u naravnom redu stvari. On je uzdignut u nadnaravni red, pripušten je u sam božanski život. Čovjeku darovana milost, tj. Božja naklonost, potiče u ljudskom srcu potrebu da u molitvi uzdigne svoje srce i razum Bogu, Ocu koji je na nebesima, čije je dijete po milosti postao. Sam dar milosti, s ulivenim krepostima, zahtijeva od vjernika da aktivno – po molitvi – sudjeluje na unutartrojstvenom dijalogu koji se odvija u njegovim dubinama. Očita je nužnost molitve u kršćanskom životu tako da se nerijetko sam kršćanski život predstavlja kao molitveni život.¹⁰

⁸ Usp. E. A n c i l l i, nav. dj., str. 27-28; usp. također J. C. C e r v e r a, »La Chiesa in preghiera«, u: *La preghiera I*, nav. dj., str. 107-145, osobito str. 119-123, koje govore o trinitarnom značaju molitve Crkve.

⁹ Usp. B. H ä r i n g, »Preghiera«, nav. dj., str. 1266-1269; J. C. C e r v e r a, nav. dj., str. 128-133.

¹⁰ *Katekizam Katoličke Crkve* piše da je »moliti životna potreba... Molitva i kršćanski život su neodvojivi, jer je riječ o istoj ljubavi i istom odricanju koje provire iz ljubavi. Ista je sukladnost sinovska i puna ljubavi s nacrtom Očeve ljubavi. Isto je preobrazujuće jedinstvo u Duhu Svetom koji nas sve više suobličuje Isusu Kristu. Ista je ljubav za sve ljude, ljubav kojom nas je Isus ljubio« (KKC, br. 2744-2745).

2. Marulić o molitvi¹¹

Sve navedene vidove govora o molitvi susrećemo u djelima Marka Marulića, koji se predstavlja kao istinski učitelj molitve, a, kako ćemo vidjeti, i kao istinski molitelj. Poznato je da je Marulić sastavio svoja glavna djela prema određenoj shemi koja se jako razlikuje od onodobnih moralnih suma i kazuističkih moralnih priručnika za ispovjednike i vjernike, a koji su se temeljili na zapovijedima. Marulić, posve ispravno i suvremeno, u središte svoga govora stavlja kreposti, osobito teologalne. Tako je, primjerice, *Evandelistar* podijelio u tri dijela, tj. u sedam knjiga. Prvu je knjigu posvetio kreposti vjere, drugu i treću kreposti nade, a ostale kreposti ljubavi i stvarnostima s njom povezanim. Kod *Institucije* postavka je malo drugačija. Ipak, premda nisu toliko naglašene i tu su teologalne kreposti u središtu govora.

Prva je knjiga *Evandelistara* satkana od 28 poglavlja. Knjiga se otvara govorom o iskazivanju vjere Bogu (I,1), a završna tri poglavlja posvećena su razmatranju/kontemplaciji. To nije slučajno. S krepošću vjere sve počinje. U područje kreposti vjere, kao stvarnost koja je u određenom smislu odlučujuća i za samu vjeru, Marulić stavlja kontemplaciju. Kontemplacija/razmatranje ili unutarnja molitva kako je naziva *Katekizam Katoličke Crkve*, je, kako ćemo vidjeti, za Marulića najdublja molitva. Govor o molitvi, koju primarno shvaća kao molitvu prošnje, Marulić smješta u drugu knjigu *Evandelistara*, posvećenu kreposti nade. Opet posve opravdano, jer se molitelj u molitvi prošnje nada u uslišanje onoga što moli od Onoga tko ga može uslišati.

U *Instituciji* prva je knjiga posvećena krepostima koje su, prema Maruliću, preduvjet za autentičan kršćanski život (preziranje zemaljskih dobara, milostinja, gostoljubivost, poniznost, siromaštvo, bdjenje i post). Govor o molitvi smješta u drugu knjigu, koja je posvećena krepostima vjere i nade.

Očito je da je ovakvim smještajem govora o molitvi Marulić ostvario onu nutarnju strukturu molitve o kojoj smo govorili u prvom dijelu te o čemu će još biti riječi (vjera u osobnog Boga; vjera u Božju prisutnost; pouzdanje u uslišanje).

U nastavku ćemo pokušati izložiti kako Marulić shvaća molitvu, njezinu narav i nužnost, kao i stupnjeve molitve.

2.1. O naravi i nužnosti molitve

Marulić ne donosi nikakvu osobitu definiciju molitve. Može se reći da je za njega molitva »razmišljanje o djelima Božjim«. ¹² On izričito smješta molitvu u

¹¹ O Marulićevoj nauku o molitvi dosad je pisao G. H. J u r i š i ć: »Kršćanska molitva u Marulićevoj 'Instituciji'«, u: *Colloquia Maruliana* X (2001), str. 203-211; »Molitva u Marulićevoj 'Suzani'«, u: *Colloquia Maruliana* XI (2002), str. 387-393.

¹² *Evandelistar* I, priredio i preveo: Branimir Glavičić, Književni krug, Split 1985., str. 141.

okvir triju teologalnih kreposti: »Spasitelj naš i Gospodin, kako nas je učio moliti, tako nam i zapovijeda da se prije molitve pobožno pripremimo tražeći od nas vjeru, ufanje i ljubav. Vjeru ovdje: 'Sve što s vjerom zamolite, dobit ćete'. Ufanje ovdje: 'Nemojte se bojati, stado malo, jer je Otac vaš odlučio dati vam kraljevstvo'. Ljubav ovdje: 'Kad ustanete da se molite, oprostite ako što imate protiv koga'.«¹³

Naglašava potrebu i nužnost molitve, ali i njen kristološki značaj. Veli da nam je »Gospodin naš poučnim primjerom pokazao kako treba prinositi molitve Bogu«. ¹⁴ Marulić predstavlja Isusa kao učitelja molitve čiji su molitva i primjer normativni za kršćane: »Kako se treba pri tom držati ili s kakvom se poniznošću moliti, pokazao je često svojim primjerom kad je zaklinjao Oca sad padajući na zemlju, sad klečeći, sad očiju podignutih u nebo.«¹⁵ Marulić je uvjeren u jedincatost Isusova posredništva i otkupiteljsko značenje otajstva njegova života za čovječanstvo. Na jednome mjestu veli: »Da bismo mogli, da bismo bili kadri postići stanje boljega i savršenijega života, temelje buduće zgrade ne valja postavljati drugdje dolí povrh najčvršće stijene, tj. Krista.«¹⁶ Drugim riječima, sve što je Gospodin Isus rekao i učinio ima spasenjsko značenje za čovjeka, a time postaje normativno za one koji u njega vjeruju. Isusova molitva i njegov nauk o molitvi postaju normativni za njegove sljedbenike.

Marulić naglašava kako u narav kršćanske molitve spada i pouzdanje da će molitelj izmoliti što moli: »I ovo je nužno potrebno onomu tko što god moli – da nikada ne gubi pouzdanje u Božje milosrđe, nego da se uvijek nada da će postići ono što moli ako to samo koristi njemu ili onomu za koga moli.«¹⁷ Ipak, iskustvo mu kaže da nisu sve molitve uslišane. Postoji nekoliko razloga zašto neke molitve nisu uslišane. Prvi Marulić pronalazi u grijesima molitelja. Drugi jest nakana molitelja da se ostvarenim služi isključivo na osobnu korist: »Smatra se odbačenom prije svega i molitva onoga tko onim što moli ne teži za tim da se Bogu svidi. Naime, budemo li se molili bilo za tjelesno zdravlje bilo za životne potrepštine ili za što god drugo, uvijek valja to moliti s tom svrhom da bi se primjerenije služilo onomu tko podjeljuje sva dobra.«¹⁸ Ne će biti uslišana molitva koja se ne diže iz

¹³ *Institucija I*, priredio i preveo: Branimir Glavičić, Književni krug, Split 1986., str. 160.

¹⁴ *Ev I*, str. 328. Završni redci 24. poglavlja III. knjige *Evandelistara, Treba se suobraziti s Kristom*, posvećeni su liku Isusa molitelja kao uzora i izvora molitve kršćana (usp. *Ev I*, str. 328-329).

¹⁵ *Inst I*, str. 160. Marulić opširno izlaže Isusovu egzemplarnost za kršćansku molitvu, i to s obzirom na mjesto molitve, vrijeme molitve, držanje tijela, stav poniznosti, ustrajnost u molitvi (usp. *Ondje*, str. 160-161).

¹⁶ *Ev I*, str. 58.

¹⁷ *Ev I*, str. 186. U *Instituciji*, u poglavlju *O snazi molitve*, navodi pedesetak muškaraca te osam žena čije su molitve ne samo uslišane nego su prouzročile čudesne događaje (*Inst I*, str. 170-189).

¹⁸ *Ev I*, str. 192. U *Instituciji*, u poglavlju *O napastima za vrijeme molitve*, navodi đavla kao glavnog neprijatelja ispravne molitve: »Budući da molitve predstavljaju oružje kojim se obara svaka jakost đavlova, stoga nam zli dusi kadšto, dok se molimo, čine smetnje

ponizna i raskajana srca, odnosno ona kod koje nisu u suglasju usne i srce: »Budući da za vrijeme molitve sami sebe ne razumiju, sami su krivi da ih ni Bog ne razumije. Kakvo im je, dakle, čuvstvo s kojim se mole, takav i plod ubiru od svoje molitve.«¹⁹ Ne će biti uslišani ni oni koji nemaju čvrstu vjeru.

Nakon govora o molitvi Marulić u nekoliko poglavlja izlaže govor o kajanju (*O pokajanju za grijeh; Kakvo treba da bude pokajanje; O tvrdokornosti onih koji ne pristupaju pokajanju; Bodrenje očajnika; O Ispovijesti grijeha; O onima koji ne mare da se ispovjedu*), i to kao pripremu za govor o Euharistiji (*O svetotajstvu Tijela Kristova*). Ovo se poglavlje nalazi u središtu druge knjige *Evangelistara*. Prethodna poglavlja služe kao priprema, a susljedna kao dopuna i razrada. U ovom poglavlju Marulić mijenja stil izlaganja. Iz dotadašnjega neosobnoga govora u trećem licu jednine, sada progovara u drugom licu jednine, izravno se obraćajući Kristu nazočnu u sakramentu Euharistije. Poglavlje o svetotajstvu Tijela Kristova zapravo je Marulićeva molitva. Moramo reći, prekrasna. O toj, središnjoj tajni kršćanske vjere Marulić u obliku molitve sažima ono što je Katolička Crkva naučavala i naučava stoljećima:

»Na tvoju, dakle, gozbu, od tebe pozvani, dolazimo s punom vjerom i nedvojbjenim vjerovanjem ispovijedajući da je kruh i vino, što ih je tvojim riječima posvetio tvoj svećenik, tvoje tijelo i tvoja krv... Bilo daleko od nas da išta dvoumimo o tako divnom i čudesnom svetotajstvu kojega si ti i začetnik i svjedok, svetotajstvu u kojem je većma dopušteno diviti se veličini tvoje dobrostivosti prema nama negoli nedokučivoj tajni samoga djela. Ti nam se, Gospodine, daješ za jelo koji si se za nas prinio na križu za žrtvu. Ali si ondje bio vidljiv i očevidno podložan trpnji i smrtan, a ovdje se kriješ slavan i slaveći slavlje pobijedivši smrt. Ondje je u čovjeku bilo skriveno božanstvo, a ovdje je pod likom kruha i vina zastrta i čovječnost... Ti si ovdje cio koji si i na nebu cio, ne napuštajući nebo posjećujući zemlju.«²⁰

Sukladno katoličkoj teologiji naglašava nadasve žrtveni značaj euharistije, no ne propušta istaknuti i vid gozbe, tj. zajedništva koje se po Euharistiji ostvaruje između čovjeka i Boga. Euharistija, otajstvo i iznašašće Božje neizmjerne ljubavi smjera da po ljubavi preobrazu čovjeka: »Pristupamo k tebi želeći ući u tvoju ljubav. Jer, ti daješ hranu gladnima kako bi se nasitili slasti tvoje ljubavi koje su gladni... Ne postoji ništa, Gospode, od ove tvoje žrtve prinosnice bolje, ništa ljepše, ništa slađe, ništa ugodnije... Onima koji je pobožno uzimlju podjeljuje ona veliku i mnogostruku milost i dovodi ih do najvišeg blaženstva.«²¹ U nastavku govora o

---

da bismo se ili zasitili pa opustili ili prestrašili pa umuknuli ili nam misli odlutale i sa sobom odvuče te mi s prijezirom izbjegavali riječi koje valja promišljeno izgovarati – nalik na pijance koji često mnogo, zaista, govore, a pravo ne znaju što« (*Inst I*, str. 190).

¹⁹ *Ev I*, str. 193.

²⁰ *Ev I*, str. 222-223.

²¹ Ondje, str. 224-225.

Euharistiji Marulić nabraja učinke svete pričesti (očišćenje od grijeha, povećanje milosnog života, zalog budućeg života, jakost u borbi protiv zla) te zaključuje: »I, ima li igdje, Gospodine Isuse Kriste, kakve kreposti, kakve milosti i kakve sreće koju ne bismo postigli ako se dostojno pričješćujemo? Ti si u nama i mi u tebi svaki put kad se naša duša krijepi tvojim jelom i tvojim pićem.«²²

Marulić posve suvremeno i na liniji najzdravije tradicije Katoličke Crkve predstavlja Euharistiju kao središnje otajstvo kršćanstva, kao središte, vrhunac i izvor cjelokupnog života kršćana. Nije čudno što su se Marulićeve misli našle i u knjizi Jeana Gareta, napisanoj u obranu Kristove stvarne prisutnosti u Euharistiji.²³

2.2. Molitveni izražaji

Marulić poznaje razne vrste molitava: molitvu kajanja, zahvale, hvale, prošnje, zagovora.²⁴ Ipak najčešće pod pojmom molitve Marulić shvaća molitvu prošnje. Nas zanima nadasve njegov govor o stupnjevima molitve, odnosno o izražajima molitve. U tom smislu, on sam pravi razliku između molitve i kontemplacije: »Mada naime i moljenjem, čitanjem i slušanjem prosuđujemo i ocjenjujemo ono o čemu je riječ, razmatranje/kontemplacija je ipak u pravom značenju ono koje se obavlja u tišini, djelovanjem ni osjetila ni tijela, već samo uma.«²⁵ Iz navoda proizlazi da Marulić svodi kontemplaciju na aktivnost ljudskog uma, odnosno da je poistovjećuje s mislenom molitvom. Drugdje pokazuje da poznaje razne molitvene izražaje, tj. govori o usmenoj molitvi, mislenoj (razmatranju) te o unutarnjoj molitvi (kontemplaciji). Ipak, valja reći da to razlikovanje nije kod njega posve jasno. Naime, ni u *Evangelistaru* ni u *Instituciji* jasno ne razlikuje razmatranje (mislenu molitvu) od unutarnje molitve, tj. od kontemplacije u užem smislu riječi. Oba navedena molitvena izričaja on izražava pojmom *contemplazione*.²⁶

²² Ondje, str. 227. Marulić zaključuje govor o Euharistiji parafrazirajući poznatu euharistijsku molitvu sv. Tome Akvinskog koja u sebi sažima otajstvo i učinke Euharistije: »Ti sam, dakle, koji nas velikodušno pozivaš na svoju gozbu, daj da uvijek na nju dostojni dođemo i da se tvojim tijelom i tvojom krvi okrijepimo uz onoliku duševnu i tjelesnu čistoću kolika tomu priliči te učini da o tome što si ustanovio za sjećanje na tvoju muku i naše otkupljenje govoreći: 'To činite meni na spomen!' – svakodnevno razmišljamo i nijednog dana, nijednog sata i nijednog trena na te ne zaboravimo« (Ondje, str. 227-228).

²³ Riječ je o knjizi *De vera praesentia corporis Christi in sacramento* (prvo izdanje 1561.) (usp. M. T o m a s o v i ć, *Marko Marulić Marul*, Erasmus Naklada – Književni krug – ZAZNOK, Zagreb-Split 1999., str. 75).

²⁴ Usp. *Ev I*, str. 182-189. Spomenimo da sve te molitve nabraja i suvremeni *Katekizam Katoličke Crkve* (usp. KKC, br. 2626-2639).

²⁵ *Ev I*, str. 147.

²⁶ Nije suvišno spomenuti da ni hrvatski jezik nije ustalio izraze za spomenute molitvene izričaje. Najviše problema izaziva upravo riječ *contemplatione*. Katkad ju se prevodi s razmatranje, katkad sa zrenje, promatranje i sl. *Katekizam Katoličke Crkve* pod pojmom razmatranje podrazumijeva mislenu molitvu, dok kontemplaciju u užem smislu naziva unutarnjom molitvom (usp. KKC, br. 2705-2709).

Inače, kontemplacija je bila i jest jedno od pitanja na kojima su se lomila koplja kršćanskih duhovnih učitelja i teologa. Samu riječ 'kontemplacija' ne poznaje Sveto pismo, iako kod Pavla nalazimo izričaje koji sadržajem odgovaraju pojmu kontemplacije. Kršćanska je tradicija, osobito grčki crkveni Oci, dodijelila kontemplaciji veliku i važnu ulogu u kršćanskom duhovnom životu. Grčki su crkveni Oci, pod utjecajem grčke kulture i neoplatonizma, uzdizali vrijednost kontemplacije, koju su smatrali anticipacijom onog konačnog blaženog gledanja (*visio beatifica*) koje će se ostvariti u životu vječnome. Dio suvremenih povjesničara kršćanske duhovnosti smatra da je pretjerano vrednovanje kontemplacije umanjilo vrijednost kreposti vjere i djelatne ljubavi.²⁷ Svakako se u Marulićevo vrijeme, kako ćemo vidjeti u nastavku, još nije bio iskristalizirao nauk o kontemplativnoj molitvi te o razlici između stečene i ulivene kontemplativne molitve. Trebat će pričekati prva desetljeća 20. st. da te razlike postanu jasnije teolozima i duhovnim učiteljima. Nije, dakle, čudno što Marulić ne pravi jasnu razliku između mislene molitve (razmatranja), kao isključive aktivnosti ljudskog uma, te unutarnje molitve (kontemplacije u užem smislu) kao jednostavnog čina spoznanja, ljubavi i predanja koji su plod sjedinjenja s osobnim Bogom.

Marulić smatra da je razmatranje/kontemplacija dublja i savršenija molitva od usmene molitve. O tome govori i raspored poglavlja, bilo u *Evandelistaru*, bilo u *Instituciji*. On to i izričito navodi. U *Instituciji*, nakon poglavlja posvećenih molitvi, slijedi poglavlje posvećeno kontemplaciji: »To je dovoljno o molitvi. A sada sam predmet – čini se – traži da učinimo korak dalje – k razmatranju. Prije, naime, treba moliti, a onda razmatrati da bismo napokon, kad izmolimo milost, bili 'uvedeni u ložnicu Kraljevu', gdje ćemo već tihim pogledom uma promatrati veličanstvo slave onoga od čije moći ništa moćnije, mudrosti ništa mudrije, dobrote ništa bolje, vječnosti ništa prije ni poslije ne može ni biti niti se može zamisliti.«²⁸ Dakle, od molitve do razmatranja, od razmatranja – pod vodstvom milosti – do »tihog pogleda uma«, do zrenja, do unutarnje molitve. Čini se da Marulić, vjerojatno na temelju iskustva raznih kršćanskih molitelja/mistika, a nije isključeno ni njegovo vlastito iskustvo, unutarnju molitvu, kontemplaciju u užem smislu, smatra vrhuncem molitve razmatranja koji se osvaja nakon što se postigne milost Božja. Nisu mu nepoznate i pojave zanosa, ekstaze, levitacije koje ponekad prate unutarnju molitvu.²⁹

²⁷ Usp. Ch. A. B e r n a r d, »Contemplazione«, u: *Nuovo dizionario di spiritualità*, nav. dj., str. 264.

²⁸ *Inst I*, str. 193. Spomenuti navod donosimo i na latinskom: »Satis haec de oratione. Nunc res ipsa poscere videtur, ut gradum faciamus ad contemplatione. Prius est orandum, deinde contemplandum, ut, cum gratiam impertraverimus, tunc demum in cubiculum introducamur regis, iam tacito mentis obtutu consyderaturi maiestatem gloriae illius, cuius potentia nihil potentius, sapientia nihil sapientius, bonitate nihil melius, aeternitate nihil prius, nihil posterius neque esse neque excogitari potest« (Ondje, str. 402).

²⁹ U *Evandelistaru* piše da »onaj naime tko može umom dokučiti blagodati nebeske vječnosti lako prezire sve što je prolazno. Poneke takvo razmišljanje toliko osvoji da se odvoje od svojih osjetila te su potpuno izvan sebe... To Grci zovu ekstaza, a Rimljani stupor« (*Ev I*, str. 145). U *Instituciji* piše slično: »Zaokupljeni duboko takvim razmišljanjem,

U obavljanju razmatranja/kontemplacije Marulić savjetuje da se krene na put od vidljivoga k nevidljivome: Onaj tko razmatra »neka počne od onoga što se vidi da bi, uspinjući se kao po stubama, mogao stići do onoga što se ne vidi.«³⁰ Potom nudi i obrazac kako obaviti molitvu kontemplacije, tj. unutarnju molitvu. Savjetuje da se počne s kontempliranjem zemlje, mora i neba, kao djela Božje mudrosti,³¹ a potom prelazi na sažeto promišljanje cjelokupne povijesti spasenja: stvaranje anđela i čovjeka, njihov pad, Kristovo utjelovljenje i djelo Otkupljenja. Preduvjet obavljanju kontemplacije, prema Maruliću, jest »čistoća duha kako bi vjeran mislilac bio kadar okusiti slatkoću svoga Stvoritelja«.³² Kontemplacija je, smatra on, nužna za istinski kršćanski život: »Nužno je potrebno da se sa svetim radnjama što češće udružuje i gotovo im stalan pratilac bude pobožno razmatranje (kontemplacija) ako želimo, kako smo to i dužni, ustrajati i napredovati u njima. Kao što se naime čestitim radom postiže da nam razmatranje/kontemplacija bude valjano, tako se i razmatranjem postiže da radimo svetije i zdušnije.«³³ Drugim riječima, kontemplacija nije svrha samoj sebi, nego joj je cilj dublje uvođenje u kršćanski život, u življeno kršćanstvo.

Objekt kršćanske kontemplacije je, prema Maruliću, cjelokupno stvorenje, odnosno put koji od vidljivoga vodi k nevidljivome. Ipak, privilegirani sadržaj kontemplacije, kako je on nudi, jest Isus Krist u otajstvima svoga života. Njegovo djelo *De humilitate et gloria Christi* i nije drugo doli proširena meditacija o otajstvima Kristova života.³⁴ S obzirom na vrijeme i mjesto razmatranja Marulić sugerira samotno mjesto i noćne sate koji su, prema njemu, najprikladniji za to jer tada sve živo počiva, tj. ne čuje se ništa što bi opterećivalo um koji istražuje tajne nebeske ili bi mu ičim dosađivalo.³⁵

poneki su tako ushićeni da ih ostavljaju tjelesna osjetila (što Grci zovu ekstazom) te se čini da su više mrtvi negoli živi« (*Inst* I, str. 194). Kao primjer levitacije za vrijeme kontemplacije navodi sv. Tomu Akvinskog (usp. *Inst* I, str. 198).

³⁰ *Ev* I, str. 142.

³¹ Nakon što je nabrojio ribe, gmazove, četveronošce, kretanje nebeskih tijela itd. Marulić zaključuje: »Pa ako se o svakoj pojedinoj pojavi porazmisli kako i zavrjeđuje, svaka nas za se ispunja tolikim udivljenjem da nam ujedno svjedoči ne samo o mudrosti Boga koji ih je stvorio nego i o njegovoj moći i dobroti od kojih se ne može zamisliti ništa moćnije ni bolje« (*Ev* I, str. 142-143; usp. također *Inst* I, str. 202-203).

³² *Ev* I, str. 141.

³³ *Ev* I, str. 142.

³⁴ U predgovoru djela piše: »Da bi sačuvao krotkost duha i neporočnost života te postojanost u podnošenju svake teškoće što je uzrokuju nedaće, za kršćanina – smatram – nema ništa korisnije nego svakodnevno razmišljati o patnjama Spasitelja našega i Gospodina Krista što ih je podnio za nas, i o samoj njegovoj smrti na križu« (*O poniznosti i slavi Kristovoj*, priredio i preveo: Branimir Glavičić, Književni krug, Split 1989., str. 57). Na kraju *Alegorijskog tumačenja Davidijade* moli čitatelje da mu oprostite na nezgrapnosti njegovih riječi te da se »umom svojim uzdignu više k razmišljanju o božanskim stvarima nego što sam ih ja ovdje uspio objasniti. Jer time biti zaokupljen znači živjeti u Bogu« (*Davidijada*, priredio i preveo: Branimir Glavičić, Književni krug, Split 1984., str. 217).

³⁵ Usp. *Ev* I, str. 146. Drugim riječima, preporučuje kontemplaciju u vrijeme noćnog bdijenja jer »bdijenjem se čisti duh, rasuđivanje se oštiri, um uzdiže k razmatranju o nebeskim stvarima, zadivljen da je kadšto osjetio one radosti o kojima ne zna govoriti« (*Ev* I, str. 176).

U govoru o Marulićevu poimanju kontemplacije zaseban spomen zavrjeđuje *Hymnus ad Deum*, primjer pjesničke kontemplacije Stvoritelja i njegova stvorenja. *Himan Bogu*, posredstvom kontemplacije nudi, kako zapisa N. Jovanović, put k Bogu.³⁶ Ja bih dodao: put k Bogu Stvoritelju. Naime, za razliku od sadržaja kršćanske kontemplacije, kako ih izlaže u *Evandelistaru* te u *Instituciji*, a koji u središtu imaju otajstvo Isusa Krista, u *Himnu Bogu* Marulić se zaustavlja na Stvoritelju i njegovu stvorenju. Stvorenje vodi do Stvoritelja.³⁷ Ipak, makar stvorenje vodilo do Stvoritelja, Bog ostaje skriveni, ljudskom umu nepoznatljivi i ljudskim snagama nedohvatljivi Bog.³⁸ Kako su ljudski um i jezik ograničeni i nesposobni izreći Stvoriteljeve veličine, najbolji govor o Bogu postaje šutnja, tj. kontemplacija.³⁹

2.3. O metodi kontemplativne molitve

Govor o kontemplaciji općenito spada u govor o tome kako valja moliti, tj. o molitvenoj metodi. Kontemplacija nije svrha samoj sebi, nego joj je cilj da dovede do sjedinjenja s Bogom. I Marulićev govor o kontemplaciji postaje govor o metodi ispravne molitve. Drugim riječima, pokušava pomoći svojim čitateljima na njihovu putu do Boga. Ovim se smješta na liniju ne baš prebogate zapadne molitvene duhovne tradicije koja započinje s Ivanom Kasijanom, koji skuplja i sažima istočna asketska iskustva te započinje zapadnu molitvenu tradiciju. Začetke te tradicije nalazimo i u *Pravilu* sv. Benedikta, koji je stavlja naglasak na afektivnu molitvu,

³⁶ *Izricanje neizrecive Riječi: Interpretacija 'Hymnus ad Deum'*, u: *Colloquia Maruliana X* (2001), str. 125.

³⁷ N. Jovanović s pravom drži da je Marulić u *Hymnus ad Deum* uložio »sve svoje snage, napregnuo se do te mjere da je anticipirao umjetničke spoznaje kasnijih doba. Čini to s jakim razlogom: bilo mu je izuzetno važno da *Hymnus* utječe na čitaoca... Njemu bi vjerojatno bilo najmilije da *Hymnus ad Deum* u čitaocu potakne kontemplativnu ekstazu«, tj. da ga dovede do Boga (Ondje, str. 125).

³⁸ Na početku *Himna*, izričući pohvale Bogu, Marulić pjeva:

»Tvoje obličje prikazati nije dopušteno talentu	18
ničijem, nije dano opisati ni na jednom listu;	
tebe obuhvatiti ne može čovječji um, čak ni nošen	20
perima znatiželjnim, makar je kadar dubine proniknuti; još dalje	
ti se kriješ, u nedogled odmaknut, u spilji tajanstva;«	

Stihovi su preuzeti iz navedenog teksta N. Jovanovića te u prijevodu istoga (Ondje, str. 127).

³⁹ Pri kraju *Himna* Marulić zaključuje:

»Odloži zato gitaru, sad bezglasnom mišlju	112
Boga, Uranijo, koga čitavog opisati ne može	
ništa vremenito; on je, on je i trojak i jedan	
zemlje i neba gospodar; gledati njega (nadam se)	115
dat će nam se onda kada sa zemlje uzneseni budemo«	(Ondje, str. 131).

na molitvu u suzama i izlivanju srca (pog. 52). Ipak će tek s početkom 12. st. započeti izrada metode kontemplativne molitve. Prirodni ambijent u kojem se rađa ta vrst molitve jest monaštvo. Tijekom 11. st. kod nekih duhovnih pisaca monaha nailazimo na preporuku da su sabranost i šutnja potrebni kako bi se bolje govorilo s Bogom i iskusi kontemplacija kojom se hrani pobožna duša (navod je od monaha Ivana Čovjeka Božjega, iz 11. st.). Sv. Anzelmo i sv. Petar Damiani sastavljaju meditacije i molitve kojima žele potaknuti ljubav prema Bogu i poznavanje sebe samih. Tijekom 12. st. javlja se više manjih spisa koji govore o naravi molitve, o različitim dijelovima molitve, o molitvenom životu. Riječ je o praktičnim spisima koji sadrže začetke metode mentalne molitve. Među autorima nalazimo imena Huga i Rikarda iz samostana sv. Viktora, Vilima od sv. Teodorika te nadasve Gviga II. čije nam djelo *Scala claustralis* nudi najbolji prikaz onodobne metode kontemplativne molitve.⁴⁰

Metoda se dalje razvija tijekom 13. i 14. st., sada i u franjevačkim samostanima, a među autorima se osobito ističe sv. Bonaventura (*De triplici via seu incendium amoris; Itinerarium mentis Deum*), koji govori o meditacijama triju moći (razuma, savjesti, volje),⁴¹ što će poslije dalje razviti sv. Ignacije Lojolski. U navedenoj Marulićevoj misli o kontemplaciji koja od vidljivog ide k nevidljivom nalazimo upravo tragove iz Bonaventurina djela *Itinerarium mentis Deum*, a koji je pod utjecajem djela Pseudo Dinizija Areopagita i sv. Augustina. Određen, nemalen utjecaj na razvoj metode kontemplativne molitve odigralo je djelce *Meditationes vitae Christi*, pripisivano sv. Bonaventuri, a zapravo je djelo anonimnog franjevca iz Toscane, iz 13. st. Riječ je o prvom zapisu u kojem se poučava kako praktično, na konkretan način razvijati meditaciju, predstavljanjem mjesta i primjenom osjetila, što će poslije sv. Ignacije u svojim *Duhovnim vježbama* razviti u istinsku metodu. Utjecaj ovoga djelca bio je dosta velik jer se je širio pod imenom sv. Bonaventure, a potaklo je i brojna druga djela sličnog značenja, od kojih je najpoznatije *Vita D. N. Jesu Christi* kartuzijanca Rudolfa Saksonskog (+ 1377.).⁴²

Težnja da se mentalna molitva usustavi, doživjela je svoj vrhunac tijekom 15. st. u pokretu *devotio moderna*, kojem je pripadao i Marulić, a unutar kojega se je meditacija smatrala glavnim instrumentom u duhovnoj formaciji i prakticiranju religioznog života. Jedno od prvih i utjecajnijih djela koje je izlagalo metodu meditativne molitve sastavio je 1483. Wessel Gansfort (+1489.), prijatelj Tome

⁴⁰ Usp. E. A n c i l l i, »Utilità di un metodo per pregare«, u: *La preghiera* 2, str. 84-87.

⁴¹ »U meditaciji – piše sv. Bonaventura – čitava se duša mora upregnuti sa svim svojim moćima, razumom, sinderezom, savješću, voljom. Razum nam predstavlja temu, sindereza sudi i definira predstavljeni slučaj, savjest donosi svoje svjedočanstvo i sugerira zaključak, a volja izabire i odlučuje« (pog. 1, *De triplici via*, navod preuzet iz: E. A n c i l l i, »Utilità...«, nav. dj., str. 87).

⁴² Usp. Ondje, str. 87-88.

Kempenca. *Scala meditatoria* u sebi je već sadržavala velike linije ignacijanske metode: primjena moći duše, tri dijela meditacije (priprava, razvoj i zaključak), s ukazivanjem na mnogostruke čine koje je molitelj trebao učiniti. Središnji dio meditacije je predviđao čak 16 takvih čina. Unutar *devotio moderna* u poznatom djelu Jeana Mombaera, *Rosetum exercitiorum spiritualium*, spomenuta je metoda doživjela vrhunac sistematizacije. Metodička se molitva širi Europom, a u tom širenju sudjeluju i benediktinske opatije, koje se ne vraćaju izvornoj liturgijskoj molitvi, nego propagiraju vježbanje mentalne molitve. Spomenimo primjer Ludovika Barbe, opata samostana sv. Justine u Padovi (+ 1443.), koji je napisao djelece *Modus meditando et orandi*.⁴³ Sa sv. Ignacijem Lojolskim metoda mislene molitve, tj. razmatranja dobit će svoj konačni oblik koji će zadržati praktički do danas.

Kao pripadnik pokreta *devotio moderna* Marulić se smješta u taj kontekst širenja metode kontemplativne molitve, koju je on sam, vjerojatno, naučio u susretu s pokretom *nove pobožnosti* za vrijeme boravka u Italiji. U *Evandelistaru*, u poglavlju o kontemplaciji (*De contemplatione*), nakon što je ukazao na važnost kontemplacije za kršćanski život, Marulić na praktičan način pokazuje kako valja obaviti kontemplaciju koja treba molitelja dovesti do jedinstva s Bogom. Nakon uvodnih misli koje trebaju motivirati molitelja na kontemplaciju, Marulić se usred poglavlja izravno obraća Bogu u drugom licu jednine te potom ukratko izlaže cijelu povijest stvaranja i otkupljenja.⁴⁴ Maruliću je, kako vidimo, strano teoretiziranje o molitvi, više mu je stalo do toga da potakne čitatelja na konkretnu molitvu, bilo usmenu bilo mislenu. Ne razvija detaljan i iscrpan govor o metodi kontemplativne molitve, radije ukazuje na njezinu općenitu važnost i potrebu te nudi primjer kako je ostvariti. Ipak, svjestan je da Bog ostaje veći od ljudskog razuma,⁴⁵ ali istodobno

⁴³ Usp. Ondje, str. 88-89.

⁴⁴ Motivacija čitatelja: »Jer ništa ne pokreće tako niti privlači dušu da štuje Stvoritelja svega – Boga – kao razmišljanje o pojedinim njegovim djelima i odmjeravanje njegovih dobročinstava koja nadilaze i prelaze svaku procjenu... K njima dakle neka se uzdigne duh slobodan od zemaljskih poslova, pa neka razmišlja ne samo o onome što vidimo očima nego i o onome što se spoznaje umom.« Potom slijedi primjer Marulićeve kontemplativne molitve: »Jer, u sredini si učvrstio zemlju... Smjestio si u more tako različite vrste riba kao što na kopno tako različite vrste četveronožaca i gmazova bez nogu, a nad zemlju ptica koje prolaze zrakom. Iz zemlje si iznjedrilo toliko vrsta plodova, toliko stabala, toliko kamenja, toliko kovina te onoga koji će se time služiti – čovjeka, najodličnijeg među svim živim bićima. Tvoje su djelo nebeska tijela: sunce, mjesec, zvijezde. Njihovo kretanje, prirodu, oblik i ljepotu promatramo svojim očima, a ipak ne možemo reći od kakve se stvari sastoje. Ti si rasprostro nebo koje sve to okružuje i koje se, vidimo, u odiskona ustanovljenim obrtajima neprekidno kreće i obrće kao i sve ostalo. A jedino mi – jao, grijeha! – toliko puta kršimo tvoj zakon.« Potom slijedi neosobno izlaganje povijesti stvaranja i otkupljenja kao objekta kršćanske meditacije (usp. *Ev I*, str. 142-144).

⁴⁵ U *Evandelistaru* piše da ne možemo »tako duboko o Bogu razmišljati da on ne bi uvijek bio beskrajno veći od svake naše predodžbe« (*Ev I*, str. 144). U navodu se osjeća misao sv. Anzelma koji je zapravo definirao Boga kao onoga od koga se ne može ništa veće zamisliti.

i onaj koji poziva čovjeka u zajedništvo života.⁴⁶ Marulićeva se suvremenost i aktualnost očituje u njegovu trajnu nastojanju da Sveto pismo postane polazište i temelj molitve općenito, a osobito molitve razmatranja/kontemplacije. Njegova molitva kontemplacije postaje *lectio divina* kojom on traži svjetlo za vlastiti život i sigurne putokaze na putu k vječnosti.⁴⁷

2.4. Molitva Gospodnja

U govoru o kršćanskoj molitvi zasebnu pozornost zavrjeđuje »Molitva Gospodnja« ili Očenaš. Kršćanska je tradicija smatrala Očenaš sažetkom sveg Evanđelja i primjerom najsavršenije molitve.⁴⁸ U Novom zavjetu nalazimo je u dvije verzije: Matejevoj (usp. *Mt* 6,9-13) i Lukinoj (usp. *Lk* 11,2-4). Matejeva, šira, ušla je u liturgijski i molitveni život kršćana. Budući da je to molitva koja dolazi od Isusa Krista – on joj je izvor i učitelj – izazivala je posebnu pozornost kršćanskih autora od najstarijih vremena sve do današnjih dana. Spomenimo da se cjeloviti ili djelomični komentar Očenaša nalazi u djelima brojnih crkvenih Otaca: Klementa Rimskog, Tertulijana, Origena, Ciprijana, Augustina, Jeronima itd.⁴⁹ Tome nije mogao izbjeći ni Marulić. Kratko tumačenje Očenaša donosi u *Instituciji*, u poglavlju *O brizi za molitvu i načinu moljenja*. Njegovo tumačenje, jer je vrlo kratko, donosimo u cijelosti:

»Ovako se – reče – molite: *Oče naš, koji jesi na nebesima*. Ako je Otac na nebesima, onda neka sinovi 'traže ono što je gore, neka svraćaju misao na ono što je gore, a ne na ono što je na zemlji'. *Sveti se ime tvoje!* – Tako, da ne bismo mislili da postoji išta svetije od njega. *Dođi kraljevstvo tvoje!* – da ne bi u nama kraljevaio grijeh. *Budi volja tvoja kako na nebu tako i na zemlji!* – jer 'tko vrši tvoju volju,

⁴⁶ Bog se, piše Marulić, »uzvisuje u nama svaki put kad o njemu osjećamo ono što je istina i kad se ne bojimo da to tako kako osjećamo javno i priznajemo. One pak koji razmatraju o Bogu onako kako priliči ispunja kadšto silna ugoda od strane Duha Svetoga« (*Ev* I, str. 144).

⁴⁷ Opširnije o ulozi Svetoga pisma u kršćanskom životu prema Maruliću vidi: M. P a r l o v, »La Scrittura nelle opere e nella spiritualità di Marulić«, u: *Colloquia Maruliana* IX (2000), str. 125-139.

⁴⁸ Tako se o Očenašu, molitvi Gospodnjoj, izražava i suvremeni *Katekizam Katoličke Crkve*, pozivajući se na misli brojnih crkvenih Otaca (usp. br. 2761-2766). Usput spomenimo da o molitvi Očenaša postoji obilna bibliografija.

⁴⁹ Opširnije o molitvi Očenaša u crkvenoj tradiciji vidi: C. C r i s t i a n o, »Il problema della preghiera nei Padri«, u: *La preghiera I*, nav. dj., str. 181-204. Zanimljivo je da Marulićev najdraži crkveni Otac, »naš božanski Jeronim«, kako ga naziva, u svome komentaru Matejeva evanđelja, ne tumači cijeli Očenaš, nego se zaustavlja na »*Kruh naš svagdanji/nadnaravni daj nam danas*«, tj. ispušta dvije zadnje prošnje molitve Gospodnje (otpuštenje grijeha te neuvodenje u napast i izbavljenje od Zloga) (usp. Sv. J e r o n i m, *Matejevo evanđelje*, Preveo, napisao uvod i bilješke M. Mandac, Služba Božja, Makarska, 1996., str. 122-123).

ostaje zauvijek'. *Kruh naš nasušni, ili svagdanji, daj nam danas!* – kruh, onaj koji silazi s neba, naš, jer je 'prinesen za nas, nasušni, jer je iznad svakoga bitka i svega stvorenoga; ili svagdanji, jer je 'Isus Krist isti jučer i danas i zavijeka; daj nam danas, tj. daj nam uvijek da se nikad ne rastavljamo od njega. Jer svaki put kad se od njega rastavimo, klonemo na putu. *I otpusti nam duge naše kako i mi otpuštamo dužnicima svojim!* – da bi ti, kad oprostimo onima koji griješe protiv nas, oprostio nama što god zgriješimo tebi. *I ne uvedi nas u napast* – tj. ' ne dopusti da nas zadesi kušnja veća nego što su naše snage, nego nam zajedno s kušnjama daj sretan ishod da je možemo podnijeti'. *Nego izbavi nas od zla!* – da bismo napokon 'bez straha, izbačeni iz ruke neprijatelja naših, služili tebi u svetosti i pravednosti pred tobom u sve dane naše'. Amen.«⁵⁰

Bez dubljeg ulaženja u analizu pojedinih dijelova Očenaša, a što bi iziskivalo zaseban stručni rad, vidljivo je da se Marulić ne služi ni jednim od brojnih otačkih tumačenja Očenaša, nego se u svome kratkom izlaganju služi najvećim od svih autoriteta, onim Svetoga pisma, čije retke zgodno koristi kao tumačenje molitve Gospodnje.

Nije možda suvišno spomenuti da se opširnije tumačenje Očenaša nalazi u tzv. *Firentinskom zborniku*, koji neki autori pripisuju Maruliću.⁵¹ Smatralo se je da je tumačenje Očenaša iz *Firentinskog zbornika* zapravo prijevod tumačenja Očenaša od sv. Tome Akvinskoga. No, više je riječ o adaptaciji Tomina tumačenja negoli o pravom prijevodu.

3. Marulić molitelj

Marulić nije samo učitelj molitve u njenim različitim izričajima nego se predstavlja i kao molitelj. O Maruliću molitelju progovara i njegov prvi životopisac i suvremenik Franjo Božićević: »Oko četrdeset se godina, zatvoren s Muzama, danju i noću predano bavio čitanjem svetih svezaka i pisanjem vlastitih djela, a uz to se u najstrožoj pokori trpio bdjenjem, postom, kostrijeti, molitvom, vrlo tegobnim bičevanjem... U hramu je neprestance bio nazočan službi Božjoj, prvi pri ulasku, posljednji pri izlasku; službu Božju nikad nije propuštao.«⁵² U njegovim djelima nalazimo različite molitve i molitvene obrasce, duže i kraće, prozne i pjesničke. Njegove molitve možemo podijeliti u tri skupine: molitve upućene Bogu (Ocu, Isusu Kristu, Duhu Svetome), molitve upućene Blaženoj Djevici Mariji te molitve svecima.

⁵⁰ *Inst I*, str. 159-160.

⁵¹ Usp. C. V e r d i a n i, *O Marulićevu autorstvu Firentinskog zbornika*, Čakavski sabor, Split 1973, str. 223-239.

⁵² F. B o ž i ć e v i ć, *Život Marka Marulića Splićanina*, priredio i preveo: Bratislav Lučin, Književni krug – *Marulianum*, Split 2007., str. 35.

3.1. Molitve Bogu

Nije nam cilj donijeti sve molitve koje je Marulić zapisao u svojim djelima. Cilj nam je puno skromniji: tek ukazati na teološku misao, tj. temelj na kojem su nastale njegove molitve. Najprije pogledajmo nekoliko primjera njegovih molitava. U Predgovoru *Institucije* moli Boga (Oca): »Ti Bože, po čijem se migu sve upravlja, kao moj zaštitnik nađi se uza me, nadahni me dok budem govorio, pomogni mi dok budem pisao, obuzdaj moju maštu, riječi, ruku i pero da mi se ne mogne prigovoriti da sam se igdje udaljio od onoga što je bila tvoja volja.«⁵³ Boga za pomoć zaziva i na početku *Davidijade*, a slično na početku i *Judite*.⁵⁴ Bogu su upućene i molitve iz pjesama kako na latinskome, tako i na hrvatskom jeziku.⁵⁵

Molitve upućene Isusu Kristu su manje brojne od onih upućenih Bogu (Ocu). U Predgovoru *Institucije* moli se Kristu: »A ti, Sine Božji, Kriste Bože, usadi svojom milošću jakost tako duboko u srce i dušu onima koji to budu čitali da požele, i ujedno uzmognu, takmiti se s ovima tvojim sljedbenicima te da, ushićeni da štuju tebe jedinoga, stignu napokon k tebi po onom istom tragu po kojem su i oni stigli k tebi.«⁵⁶ U djelu *De humilitate et gloria Christi* meditaciju o zlostavljanju Isusa prekida lijepom molitvom Isusu Patniku.⁵⁷ Isusu Kristu su posvećene i neke meditacije (molitve) na hrvatskom.⁵⁸

Rijetke su kod Marulića molitve Duhu Svetome. No, on u tome nije iznimka. Zapravo su iznimke molitve i obraćanja Duhu Svetome u njegovo vrijeme. Iako o Duhu Svetome progovara unutar svojih djela, Duh primarno ostaje tajanstveni gost ljudskih duša, nutarnji nadahnitelj i posvetitelj.⁵⁹ U predgovoru *Evandelistara* Marulić ukazuje na Duha Svetoga kao onoga od koga dolazi nadahnuće.⁶⁰

⁵³ *Inst I*, str. 63.

⁵⁴ Na početku *Davidijade* piše: »A ti što si jedini, jedini tvorac / Toga, veliki Bože, pomozi mi sada u pjesmi« (*Dav 1,11*). U *Juditi* na početku zaziva Boga (usp. I, 9-13), a na kraju mu zahvaljuje za ispjevanu poemu (VI, 2125).

⁵⁵ Molitve zaziva za nadahnuće i zahvale nalazimo u *Suzani*, a unutar poeme nalazimo više različitih molitava (usp. primjerice stihovi 399-412; 449-456; 519-529 itd.). *Dobri nauci* završavaju lijepom molitvom pouzdanja (usp. stihovi 835-866). Mudrosno *Stumačen'je Kata* završava molitvom hvale trojedinom Bogu (usp. stihovi 590-593). Kao vrijednu osobita spomena navedimo i *Molitvu suprotiva Turkom*.

⁵⁶ *Inst I*, str. 63-64.

⁵⁷ Usp. *O poniznosti i slavi Kristovoj*, str. 106; usp. također molitve Kristu Patniku na str. 149-150. Cijelu knjigu Marulić završava molitvom Kristu Suci i Otkupitelju (usp. *Ondje*, str. 362).

⁵⁸ Osobit spomen zavrjeđuju stihovi *Od muke Isukarstove i odgovor* (usp. M. M a - r u l i ć, *Dijaloški i dramski tekstovi*, priredio: Nikica Kolumbić, Književni krug, Split 1994., str. 135-138) te *Svarh muke Isukarstove*, primjer meditacije nastale na temelju pučke pobožnosti (usp. M. M a r l i ć, *Pisni razlike*, priredio: Josip Vončina, Književni krug, Split 1993., str. 121-139).

⁵⁹ O Marulićevu govoru o Duhu Svetome vidi: M. P a r l o v, »Marulićev govor o Duhu Svetome u kontekstu kasnosrednjovjekovne pneumatologije«, u: *Colloquia Maruliana XV* (2006), str. 121-139.

⁶⁰ Na kraju predgovora Marulić veli da »ostaje još da uz povoljan dašak Duha Svetoga razapnemo jedra« (*Ev I*, str. 47), aludirajući na Duha Svetoga kao onoga koji »puše u jedra«, tj. nadahnjuje kršćanske pjesnike.

Marulićeve molitve ustvari očituju onodobnu sveopću teološku misao po kojoj se Bogu (Ocu) pripisuje stvaranje, Isusu Kristu otkupljenje, a Duhu Svetome posvećenje. Upravo je to teološki temelj njegovih molitava. Ipak, valja reći da kod Marulića ta ekonomija nije strogo razdijeljena pa se unutar molitve Bogu Stvoritelju mogu naći i zazivi koji uključuju spasenje čovjeka, kao i stihovi koji govore o stvaranju, a upućeni su Isusu Kristu.

3.2. Molitve Majci Božjoj

Marulić je bez sumnje plodan marijanski pjesnik čija je poezija plod njegove pobožnosti i sinovskog odnosa prema Mariji. Njegov pristup Mariji je dvojak. Naime, dok u latinskim djelima Mariju predstavlja kao uzor molitve, osobito za redovnice, dotle u hrvatskim stihovima veliča Mariju te joj se obraća raznim vrstama molitve.

U *Instituciji* Marulić prikazuje Djevicu Mariju kao primjer osobe koja je uspješno znala raspodijeliti vrijeme rada, molitve i čitanja: Djevica je Marija »bila od jutra do devet sati do podne obično zabavljena molitvom, od devet sati izjutra do tri popodne ručnim radom, a onda, pošto bi jela, od tri popodne do večeri čitanjem Svetoga pisma i razmišljanjem o pročitanom... Tako je ona, dakle, svetim djevicama primjerom kako poniznosti i čestitosti tako i ostalih kreposti i dobro raspoređena vremena«. ⁶¹ U djelu *O Kristovoj poniznosti i slavi* predstavlja Mariju kao moliteljicu, Majku boli, kako uz križ svoga sina, u molitvi prihvaća volju Božju. ⁶² O njegovu štovanju Marije govori i njegov prepjev Petrarkine kancone *Vergine bella*, a ujedno i njegova popratna poslanica Jerolimu Papaliću. ⁶³ U poslanici traži od prijatelja da ga preporuči Djevici, kojoj je i sam potpuno odan, a sam je prepjev protkan raznim molitvama prošnje, pohvale i hvale upućenih »Djevici prekrasna lica«.

U hrvatskim stihovima, nastalima iz njegove osobne pobožnosti prema Mariji, ali i pod utjecajem onodobne pučke pobožnosti, obraća se Mariji kao Kraljici neba, kao onoj koja je moćna zagovornica kod svoga svemogućeg Sina. To je najočitije u pjesmi *Divici Mariji*, ⁶⁴ no primjetno je i u drugim pjesmama posvećenima Djevici Mariji. ⁶⁵

⁶¹ *Inst I*, str. 168. Marulić spomenute podatke o Djevici Mariji nije pronašao u Svetome pismu, koje o tome ne zbori, nego u apokrifnim spisima, dotično u Pseudo Matejevu evanđelju (opširnije vidi: M. P a r l o v, »Marulić – mariolog i marijanski pjesnik«, u: *Colloquia Maruliana XIII /2004/*, str. 111-130).

⁶² Usp. *O poniznosti i slavi Kristovoj*, nav. dj., str. 138-140. Kroz molitvu koju stavlja na usne Majke boli Marulić sažima Marijinu ulogu u povijesti spasenja, a ujedno i Božji plan spasenja.

⁶³ Usp. M. M a r u l i ć, *Latinski stihovi*, priredili i preveli: Bratislav Lučin i Darko Novaković, Književni krug, Split 2005., str. 307-319.

⁶⁴ Cijela pjesma *Divici Mariji* je molitva prošnje:

»... da nam tvoj sin prosti, moli ga, kraljice./... /
Uzdahu mojemu priklon uši tvoje,

3.3. Molitve svecima

Marulić je brojne stranice posvetio svecima. No, rijetke su mu molitve upućene Božjim ugodnicima. U *Instituciji*, knjizi u kojoj izlaže primjere svetaca, tj. govorom o svecima potkrjepljuje poruku o određenoj kreposti, na nekoliko se mjesta u drugom licu jednine obraća sv. Franji, koga čak naziva »oče Franjo«. No, to bi se obraćanje teško moglo nazvati molitvom, jer i u tom izravnom obraćanju svecu kojeg je očito smatrao svojim duhovnim ocem, on primarno ukazuje na krepost na koju želi potaknuti svoje čitatelje.⁶⁶ Ipak, kod Marulića nalazimo, premda malobrojne, molitve upućene svecima. Riječ je prije svega o molitvi prošnje upućenoj sv. Arniru,⁶⁷ a u molitve pohvale mogli bi se ubrojiti i himni spjevani u čast apostola te u čast četiri crkvena naučitelja (Jeronima, Ambrozija, Augustina i Grgura).⁶⁸

4. Zaključak

Molitva je srce duhovnog života i središte svake religije. U kršćanstvu molitva ima izrazito kristološki značaj jer se rađa iz Kristova posredništva između Boga i ljudi. Kršćanska molitva, ukoliko je dijalog između čovjeka i Boga koji mu se objavljuje kao Otac, ima ujedno trinitarni i sinovski značaj. Po sebi molitva teži najvećoj od svih molitava, Euharistiji, i svoje ispunjenje u njoj nalazi.

Sve navedene značajke kršćanske molitve nalazimo i u Marulićevu govoru o molitvi. Premda o molitvi ne govori sustavno i iscrpno, njegov je nauk o molitvi i danas veoma aktualan. Usporedimo li Marulićev govor o molitvi s onim što o molitvi donosi *Katekizam Katoličke Crkve*, vidjet ćemo veliku podudarnost. No, to i ne čudi jer i Marulić i *Katekizam* svoja izlaganja o molitvi primarno temelje na Svetome pismu, tj. na nauku Isusa Krista, Posrednika i Učitelja molitve. Marulić razlikuje vrste i stupnjeve molitve. Najdublji oblik molitve za njega je kontemplacija, tj. razmišljanje o Božjim stvarima, osobito o otajstvima Isusa Krista, a unutar njih o otajstvu Krista Raspetoga i Patnika.

---

u grihu mojemu gdi cvilim, Gospoje;
neka srce moje vazda želi k tebi,
gdino sveti stoje da najdem stan sebi. (*Pisni razlike*, str. 140).

⁶⁵ Usp. osobito pjesme *Od začetja Isusova* te *Od uzvišen'ja Gospina* (usp. *Pisni razlike*, str. 153-156; 162-166).

⁶⁶ Usp., primjerice, govor o razmatranju (*Inst I*, str. 199); o odijevanju i njezi tijela (*Inst II*, str. 126); o smrtnom času (*Inst III*, str. 187).

⁶⁷ Himan *In natalitio Sancti Raynerii* završava izričitom molitvom prošnje da splitski nadbiskup mučenik svoje molitelje učini dostojnima dara života vječnoga (usp. *Latinski stihovi*, nav. dj., str. 259).

⁶⁸ Usp. Ondje, str. 263-303.

Marulić nije samo naučavao o molitvi nego je i molio. O njemu kao molitelju imamo svjedočanstvo njegova suvremenika, a i sama mu djela svjedoče da je molitva prožimala njegov život te nadahnjivala njegov rad.

Na kraju, možda nije suvišno postaviti pitanje: je li Marulić bio mistik? Ako pod mistikom podrazumijevamo u prvom redu neuobičajena iskustva, tada vjerojatno nije. Vidjeli smo da Marulić opisuje takva iskustva, no držim da ih preuzima iz života raznih kršćanskih svetaca. No, bit mistike i mističnog života nije prvenstveno u tim i takvim iskustvima. Izvorno mistično iskustvo nadasve obilježava neposredan doživljaj Božje prisutnosti te to iskustvo duboko utječe i oblikuje osobu koja ga proživljava. Kad je riječ o kršćanskom mistiku, valja reći kako je njegova prva značajka to da je on nadasve vjernik, osoba koja je radikalno usmjerena i normirana događajima iz povijesti spasenja, u konačnici osobom Isusa Krista. Drugim riječima, kršćanski mistik ne polazi od vlastitog subjektivnog unutarnjeg iskustva, nego od objektivne religiozne stvarnosti koja ga doseže i kojoj se on otvara. Druga značajka kršćanskog mistika jest iskustvo vlastite grješnosti, s jedne strane, te, s druge, Božjeg milosrđa. Kršćanski mistik doživljava da je njegovo vlastito iskustvo milost i milosrđe. Naime, iz iskustva vlastite grješnosti i Božjeg milosrđa u njemu se javlja zahvalnost i raspoloživost za Božje djelovanje, za opraštanje, za gradnju novoga i boljega svijeta. Upravo ovo što smo naveli duboko je živio i proživljavao Marko Marulić te se stoga može smatrati istinskim kršćanskim mistikom.

Mladen Parlov

MARULIĆ: MAN OF PRAYER, TEACHER OF PRAYER

The reality of prayer lies at the centre of Christian living. The whole of the Christian religious tradition, in its various branches and currents, is in large part a doctrine about prayer. Through his works, Marulić is classified among religious teachers of no small significance. His works, as is well known, educated generations of religious and of pious laymen. It can in fact be said that Marulić represents himself in his works not only as a man of prayer, but as a teacher of prayer.

The article is primarily interested in the theology of prayer in Marulić's discourse, that is, it endeavours to delve into the profundities of Marulić's doctrine of prayer, as well as of his personal supplication. Marulić's works reveal that his personal prayers were influenced by the sources that he used (the Scriptures and the fathers), as well as by the time in which he lived. On the other hand, his doctrine of prayer also reveals his personal experience, and at once endeavours to be grounded in the Bible and in Patristic sources, which gives both weight and currency to his work, in his time and today. On the basis of his profoundly lived experience of the closeness and presence of God, as well as of his own sinfulness, which had a deep effect on his life, Marulić can, without doubt, be included among

the Christian mystics. His mystic experience is most probably devoid of any extra-sensory phenomena (levitation, visions and the like), and yet nonetheless mystical for that.

It is not surprising then that Silvano Razzi, translator of Marulić's *Evangelistarum* into Italian, in the accompanying dedicatory epistle, writes that he had been told by »many learned and educated persons that of all that they had read in their life no work had more incited them to the spiritual life... than they had felt that this work had done«. In other words, throughout the 16th century, Marulić's works were recognised as writings that served for the development of the Christian spiritual life, as spiritual manuals, as it were. In them, the chapters about prayer are certainly not among those of lesser importance.